

Хыныстыҕ наклонение

Хыныстыҕ наклонениениң формаһы, иділістің төстігіне (өөніне) **-ғай/-гей, -хай/-кей, -ай/-ей** хозым хозылып, пүтче: **-ғай/-гей** варианттар үнниг согласнайларға (**ғ, г, ң** согласнайлардаң пасха) паза гласнайларға тоозылчатхан иділістерге хозылчалар: *салғай, сомғай, нанғай, көргей, пілгей, көмгей*.

Гласнайларға тоозылчатхан иділістерде хозымның **ғ, г** тапсағлары, ікі гласнайларның аразында пол парып, хакас тіліндегі фонетика законы хоостыра түс халчалар, орнында узун гласнай пол парча: *ойнаай (<ойна+ғай), тастаай (<таста+ғай), синеей (<сине+гей), үлеей (<үле+гей)*.

Туных согласнайларға тоозылчатхан иділістерге **-хай/-кей** варианттар хозылчалар: *сат+хай, сых+хай, пас+хай, ит+кей, теп+кей, пөк+кей*.

Ғ, г, ң согласнайларға тоозылчатхан иділістерге **-ай/-ей** варианттар хозылчалар: *сағ+ай, чығ+ай, чуғ+ай, тоң+ай, үг+ей, сүг+ей, тең+ей*.

Хыныстыҕ наклонениениң итірбинчеткен формаһы иділістің итірбинчеткен өөнінең пүтчелер: *сал+ба+ғай>салбаай, көрбеей, испеей*.

-ба, -бе, -па, -пе, -ма, -ме: ис-пе-гей — испеей, сом-ма-ғай — соммаай.

Хыныстыҕ наклонениедегі иділістерниң сырайча хубулызы

Хыныстыҕ наклонение формаһындағы иділістер сырайча, сослагательнай наклонениедегілерөк чили, толдыра сырай хозымнары полызиинаң хубулчалар.

Итірчеткен форма

Пір сан

1-ғы с. салғай+бын	тоңай+бын	иткей+бін
2-чі с. салғай+зың	тоңай+зың	иткей+зің
3-чі с. салғай	тоңай	иткей

Көп сан

1-ғы с. салғай+быс	тоңай+быс	иткей+біс
2-чі с. салғай+зар	тоңай+зар	иткей+зер
3-чі с. салғай+лар	тоңай+лар	иткей+лер

Итірбинчеткен форма

Пір сан

1-ғы с. салбаай+бын	тоңмаай+бын	итпеей+бін
2-чі с. салбаай+зың	тоңмаай+зың	итпеей+зің
3-чі с. салбаай	тоңмаай	итпеей

Көп сан

1-ғы с. салбаай+быс	тоңмаай+быс	итпеей+біс
2-чі с. салбаай+зар	тоңмаай+зар	итпеей+зер
3-чі с. салбаай+лар	тоңмаай+лар	итпеей+лер

Хыныстығ наклонениенің тузалары

Хыныстығ наклонение формазындағы иділістің өөнінде ікі туазын таныхтап саларға чарир:

1. Чоохтанчатхан кізінің действиенің иртірілеріне хынчатханын, сағынчатханын, алғапчатханын: *Тағнаң тағ ла уруныза чоғыл, піс пірее-хақан тоғасхайбыс са, - сағын салча Роман (М.К.). Піске дее пірее-хақан үлүс читкейөк се (В.К.). Килгейөк се, палам. Килерін чахсох пілініп, іди пасхан полбас па, - үтерткен инейек оолагын (Н, Тин.)*

2) хайдағ-да действиені, хынмаза даа, иртірерге ынапчатханын: *Паза хайдар парим, тоғыныбох пиргейбін зе, - тидір (нымахтаң). Че, өдірзең, өдіргейзің зе, Чатырзаң, чатырғайзың за! (нымахтаң).*

Хыныстығ наклонениенің формазы иң удаа тахпахтарда, чон ырларында, алғағларда киректелчелер.

Идер тоғыстар

1. Пирілген иділістерні хыныстығ наклонениеде турғызынар, итірчеткен формада сырай пастыра хубулдырынар.

Хайралла, піл, хығыр, тоғын, үгрэн, күстен, чүктен, итір, кизіл, айлан, суксат, хыйыл, оттат, сап, сағы, пастал, уста, хоста, хооста.

Литература

1. Боргояков В.А., Медведева М.А., Кызласова И.Л., Чебодева Л.А. Хакас тілі. Морфология (Пос алынча чоох чардыхтары): үгрөдіг пособиеси/ В. А. Боргояков, М. А. Медведева и др. – Ағбан: Н. Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің издательствозы, 2018.
2. Карпов, В.Г. К проблеме о частях речи в хакасском языке [Текст] / В.Г. Карпов // Ежегодник Института саяно-алтайской тюркологии. Вып. V. – Абакан: Издательство Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова, 2000. – С 15-24.
3. Севортян, Э.В. К проблеме частей речи в тюркских языках [Текст] / Э.В. Севортян // Вопросы грамматического строя. М.: АН СССР, 1955. – С. 210-213.
4. Хакас тілі. Морфология [Текст] 021700.02 Филология (Хакас тілі паза литература) специальностьча үгрөчөткен студенттерге үгрөдіг пособие / филнд Карповтың В.Г. редакциязынаң – Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң Хакас хазна университетінің издательствозы, 2004. – С. 55-60.